

RURAL TOURISM AS AN OPPORTUNITY FOR ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE MARIOVO REGION IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

Vladimir Kitanov

University “Goce Delcev” Stip, N. Macedonia, vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Abstract: The Mariovo area is characterized by its history, ethnology, tradition and culture. It is located in the extreme southern part of the Republic of Macedonia. This area was inhabited in the period of antiquity, and was also part of Ancient Macedonia, as evidenced by numerous remains and objects from antiquity. The key tourist link for Mariovo in the near future will be the need to introduce exceptional changes in the traditional way of life and living, and the support of rural tourism by enriching the tourist supply and demand will significantly contribute to tourism development in Mariovo.

Keywords: economic development, tourism, destination, Mariovo, potential, unused, unusual

РУРАЛНИОТ ТУРИЗАМ КАКО МОЖНОСТ ЗА ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ НА МАРИОВСКИОТ РЕГИОН ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Владимир Китанов

Универзитет “Гоце Делчев“, Штип, С. Македонија, vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Апстракт: Мариовскиот предел е карактеристичен по својата историја, етнологија, традиција и култура. Тој се наоѓа во крајниот јужен дел на Република Македонија. Овој крај бил населен уште во периодот на антиката, а исто така бил и дел од Античка Македонија, за што сведочат бројни остатоци и предмети од антиката. Клучната туристичка алка за Мариово во најблиска иднина ќе биде потребата од воведување на исклучителни измени во традиционалниот начин на однесување и живеење, а поддршката на руралниот туризам преку збогатување на туристичката понуда и побарувачка во значителна мера ќе придонесе за туристички развој на мариовскиот предел.

Клучни зборови: економски развој, туризам, дестинација, Мариово, потенцијал, неискористеност, несекојдневност

Мариово располага со „недопрена“ природна средина. Тој предел е домаќин на најголемиот кањон во Република Северна Македонија долж реката Црна во должина од над 100км. Прекрасната природа насекаде им овозможува на посетителите уникатно чувство и за просторот и оддалеченоста од урбанизацијата. Неговото природно живеалиште вклучува голема мешавина на животински, цветни, растителни и дрвни видови ендемични на Балканот – но тоа вклучува и два вида на отровни змии. Планините, долините и селата се поврзани со голема мрежа на патеки и земјени патишта. Последно, но не и најмалку важно, во Мариово се сместени бројни историски, културни и религиозни локалитети - вклучително и многу манастири и остатоци од Римската империја, а дел од нив е и Via Egnatia. Како такво, Мариово може да им понуди идеално искуство на љубителите на природата, но особено на оние кои бараат спокојство, целосно „бегство“ од градот, активности на отворено, а досега се мапирани четири велосипедски патеки и големи можности за разновидно разгледување.

Мариово е планински регион кој се наоѓа во јужниот дел на Република Северна Македонија и зафаќа површина од 1390km². Овој регион има просечна надморска височина од 1050 метри и се наоѓа помеѓу неколку планински синцири, односно Селечка, Нице, Кожуф, Козјак и Дрен, а највисокиот врв е планината Кајмакчалан со висина од 2520м. Мариово моментално е под управа на три општини: Прилеп на север, Новаци на запад и Кавадарци на исток. Мариовскиот регион е ненаселен и населението кое сè уште живее таму брзо старее. Пописот од 2002 година броел 839 Мариовци распоредени во 28 населени места. Во селото Градешница, денес има 70 жители - просечна возраст од 65 години, од вкупното население од 1019 жители кое броело во 1961 година. Со намалувањето на населението, училиштата во Мариово биле затворени, што резултирало со вкупно ниско ниво на образование кај оние што живеат таму. Така, иако Мариовци би имале корист од одредена поголема туризам и би биле дел од искуството во Мариово, нивниот профил не е точно усогласен со оној на „угостителските претприемачи“, па така слободно може да се каже дека тие најверојатно ќе дојдат надвор од Мариово. Населбите во Мариово би можеле да се наречат „напуштени села“ бидејќи опфаќаат многу голем процент на ненаселени куќи оставени да се распаѓаат. Ова е резултат на

значителна имиграција од 1960-тите, како и исклучително малата дадена економска можност за да се задржат младите во овој регион. Поголемиот дел од земјиштето е со прилично слаб квалитет, необработено или оставено само за пасење овци; она што се одгледува е за егзистенцијално земјоделство или готовински култури како тутунот⁹. Сепак, напуштените села се составен дел од уникатната атмосфера на Мариово, обезбедувајќи им на посетителите чувство на изолација и бегство во недопрената природна средина. На овој начин, напуштените села би биле дел од туристичкото мариовско искуство.

Мариовскиот предел бил населен уште од античко време, а истиот бил и дел од Античка Македонија, за што сведочат остатоци од многу тврдини и пронајдоци на штитови и останати предмети од антиката. На подрачјето на Мариово во 1564-65 година се случила познатата Мариовска Буна која била првата масовна форма на отпор на македонскиот народ против Османлиската власт поттикната од бесправните даноци и неподносливите услови за живот, а подоцна во 1688-89 била подигната уште една Мариовска буна под влијание на Карпошовото востание. Мариово од секогаш важело за македонски бунтовен и немирнен крај не само за турските власти, туку и за сите натамошни окупаторски власти. Имено, целиот мариовски предел бил еден од ретките области во кои, за целото владеење на Османлиите, немало процеси на исламизација и колонизација на турско и муслиманско население. За време на нивното владеење, особено во раниот период, целата оваа област претставувала посебна административна единица наречена „хас“ (автономна покраина) која му плаќала одредена сума на пари на султанот, а за возврат жителите не биле поданици на беговите и не биле цел на нивните малтретирања и изживувања. Кон крајот на турското владеење, во илинденскиот период познатиот Шаќир Војвода од Мариово водел борби со турскиот аскер, како реонски војвода на областа.

Моменталната туристичка понуда во мариовскиот предел е исклучително мала. И покрај тоа што некои приватни сместувања можеби им се познати на оние кои се тесно поврзани со Мариово, нема голем број на соби за изнајмување, кревети, хотели, барови и ресторани кои лесно може да се идентификуваат во јавниот домен. Може да се подигнат импровизирани кампови за годишни настани како цип турнеи, мото турнеи и планински велосипедски турнеи, но не постојат постојани кампови опремени да ги задоволат стандардите што ги бараат туристите кои бараат удобност/погодност. Во овој предел постои само еден ресторан. Истото важи и за услугите за поддршка како професионални, сертификирани природни водичи или историски водичи. Денес, повеќето од оние кои го посетуваат Мариово тоа го прават за време на дневните патувања со автомобил, со ноќевање во Битола или Прилеп. Во Мариово само по себе нема или има многу мал туризам за подолг престој (една недела или повеќе). Некои туристички агенции во Битола и Прилеп го додале Мариово во своето портфолио, но само за да организираат кратки екскурзии таму, вклучително и на теренци. Последново го одразува фактот дека поголемиот дел од Мариово денес може да се открие само со возење по земјени патишта, додека планинарите и планинските велосипедисти имаат многу ограничен број обележани патеки. Исто така, постои целосен недостаток на малопродажни места. Оттука, ако некој го посети Мариово и се одлучи за пикник или импровизирано преноќување во сопствениот шатор на сред поле, мора да ги носи сета храна и пијалоци заедно и однадвор. Плус, ако едно диво кампување заврши со каснување од змија, ќе мора да оди во Битола или Прилеп на лекување бидејќи нема медицински услуги за евакуација. Затоа, многу аспекти на производниот елемент на маркетинг миксот на Мариово остануваат да се развијат од нула. Без нив нема да постои можност за развој на туризмот во овој регион. Повеќето од туристите доаѓаат на кратки патувања од 1-2 дена и се Македонци, претежно од Битола и Прилеп; многумина имаат семејни корени во Мариово. Тие доаѓаат да пешачат, да возат велосипед, да направат пикник, да присуствуваат на годишни настани како цип турнеи или планински велосипедски турнеи, да посетуваат манастири на верски празници или да престојуваат во викендици. Повремено им се придружуваат туристи од Скопје за време на долгите викенд одмори. Од останатите националности, мариовскиот дел го посетуваат Грците од регионот на Лерин кои доаѓаат на кратка екскурзија до овој предел или пак одат на летни одмори до Охрид. Тие ретко доаѓаат на подолг престој, но оние кои доаѓаат се претежно жители на Македонија или припадници на дијаспората со викендици во Мариово. Други специфични групи меѓу посетителите кои доаѓаат на подолг престој се оние кои доаѓаат да го „истражат“ регионот во текот на летото и се занимаваат со диво кампување, истражувачи на научни патувања (на пример, археологија и историја на Првата светска војна) и ловци (диви свињи), а истите тоа го прават најмногу и конкретно во есенскиот и зимскиот период.

Руралниот туризам претставува многу важна развојна можност за Република Северна Македонија, како и за Мариовскиот дел и населените места во неговото пошироко подрачје, бидејќи значителен број од оние кои останале без работа во градовите имаат каде да се вратат на село и да се адаптираат, односно да ги уредуваат домаќинствата за пречек на туристи. Иако на прв изглед сето ова изгледа и звучи утописки, сепак, условите за да може да се исполни тоа се следните: – обезбедување на почетни средства; – едукација на

домаќинствата и контрола на квалитетот на услугите; – интересно здружување на домаќинствата; – паралелно развивање на планираната понуда; – екскурзиски и планинарски маршрути; – лов; – коњички тури; – тури со offroad возила – велосипедизам итн. Сето ова многу повеќе ќе зависи од локалната иницијатива, идејата на локалното население и неговите организациски вештини и креативност да ги согледа сопствените особености и да ги претвори во производ. Туризмот може да се увезува од странство, а неговиот сопственик мора да стане локален жител, бидејќи сезонската туристичка понуда може да трае само неколку месеци, а остатокот од годината туризмот мора да се потпира на локалните ресурси на мариовскиот предел. За мариовскиот дел сето тоа ќе значи мобилизирање на целото рурално подрачје. Во креирањето на туристичката понуда ќе има потреба да се искористи традиционалното сточарство. На пример, еден турист најдобро ќе ги исполни своите мотиви и очекувања во однос искористувањето на слободното време во Мариово доколку во овој предел јава коњ, пешачи по многубројните диви патеки, проба соодветно сирење, пита, ги посети локациите каде што се снимани многубројни филмови итн

Секојдневно се зголемува бројот на области кои се развиваат или планираат туристички да се развијат во регионот, па затоа исклучително неопходно е да се изнајдат нови и алтернативни туристички производи во мариовскиот предел. Регионите кои едноставно ги копираат постоечките атракции нема да им понудат ништо ново на туристите, па затоа обичниот турист при својот избор ќе биде насочуван на она место каде што туристичката традиција е подолга и попозната. Значи, не е доволно Мариово да има единствена атракција. Кога ќе пристигнат, на туристите мора да им се понуди избор, класични туристички активности – јавање коњи, возење велосипед, offroad тури, планинарење, лов, риболов, локални производи, но треба да им се понуди и нешто ново - можеби да научат нешто за производот, одредена специфичност за неговото потекло. Само таквиот начин на функционирање може да ги наведе туристите да останат подолго во мариовскиот предел или да учествуваат во повеќе активности.

Постојат одредени сличности меѓу спортот и туризмот, но и суштински разлики. Туризмот е активност која е заснована на искуство, а спортот е активност базирана на достигнувања (резултати), иако во рекреативниот спорт тоа е исклучок. Некои спортски активности се директно поврзани со туризмот, како што се: скијање и други снежни спортови, планинарење (качување), пливање, алпинизмот, велосипедизам, „воздушни“ спортови, лов, фудбал, тенис, кошарка, ракомет, одбојка, хокеј на трева и автомобилизам. Сепак, за да може посетителите во мариовскиот предел да се занимаваат со вакви рекреативни спортови, неопходно е да се обезбеди превоз, сместување и опрема. За да може да се види важноста на рекреативниот спорт во развојот на туризмот во Мариово, неопходно е да се разгледаат: влијанието на зголеменото учество на рекреативниот спорт и подобрената инфраструктура врз туризмот; употребата на рекреативниот спорт за создавање и одржување на туризмот и различните форми на спортски туризам, кои илустрираат како спортот влијае на туризмот.

Традиционална храна во мариовските села не е само леб со путер и џем. Масите треба да бидат полни со домашно месо, разни месни производи, сирење, јајца, кисело овчо и кравјо млеко, јогурт, свеж рачно замесен и печен леб, пченкарно брашно и каша, свежо набрано сезонско овошје и зеленчук, на кои тешко може да се одолее. Малиот број на жители на мариовските немаат модерна храна, секој има свои специјалитети и свој избор, а на туристите им се нуди најдоброто од сопствената кујна. Храната е вкусна, хранлива, одгледувана во сопствени градини и овоштарници и има потенцијал да одговара на сите, бидејќи има по нешто за секого - за гурмани и вегетаријанци, за возрасни и деца, иако уште многу недостасува за сето ова да се негува и да се сведе на вистинска мерка. Во зависност од чувствата на домаќинот, храната често треба да се служи во исклучиво традиционални јадења, карактеристични за мариовскиот предел или поблискиот регион. Добрата храна оди со добар пијалок. Домашните сокови и пијалоци од малини, капини, цреша и сл.,рани видови домашна ракија и вино, треба да бидат составен дел од туристичката понуда во мариовскиот дел. Сите овие производи мора да бидат во голема мера прилагодени на современите стандарди за квалитет и безбедност, како и да се подобрат со воведување на современи технологии за да се исполнат современите препораки за исхрана (на пр. големи количини шеќер во овошните производи мора да бидат алтернатива на оние за кои се препорачува такво производство итн.). Секое мариовско село има свои традиции и обичаи. Многу е попривлечно за турист и има посебно значење кога домаќинката служи и послужува храна на масата, отколку кога тоа го прави професионален келнер ангажиран да послужува храна во тоа домаќинство. Затоа, најдобро е еден од членовите на домаќинството да ја има оваа работа како посебна должност. Истовремено, многу е важно да се зачува природноста и традицијата на односите во селата, гостопримството, топлината и едноставноста. Токму поради сето ова, секое рурално домаќинство во мариовскиот крај треба го задржи своето традиционално гостопримство само доколку има позитивен економски ефект од неговите активности, а тоа може да се обезбеди само доколку понудата е квалитетна и постојана, не спонтанa и различна во различни аспекти (иако дозата на позитивно изненадување може да

биде присутноста, како и различноста на понудата поврзана со временските, сезонските и другите животни динамики)

Пчеларите од мариовскиот регион, иако малку на број во денешно време, сè уште не се доволно информирани за можностите кои им стојат на располагање за едно поуспешно производство. Тие се недоволно запознаени со различни грантови од фондовите на Европската унија, националните помоши или банкарски сектори, кон кои треба да се насочат во блиска иднина. Потоа, тука е големата неорганизираност на пчеларите и неинформираноста за актуелните техники и технологија. Самите пчелари не комуницираат доволно, не споделуваат доволно искуства, што може да биде навистина пресудно во некои ситуации. Голем проблем е и неефикасноста на локалните, регионалните и окружните тела. Сè е систематски неповрзано и не функционира како што би можело да се замисли. Затоа, постојат големи можности за развој кои можат да се појават со извршување и дополнување на овие споменати проблеми во мариовскиот дел. Доколку пчеларството е економска активност, што несомнено е, тогаш во таа дејност има многу деловни системи, меѓусебно поврзани со заеднички интереси и цели кон кои треба во иднина да се насочат мариовските пчелари.

Областа што ја зафаќаат Мариово и Раечката котлина има исклучително сложен и разновиден геолошки состав и тектоника. Според досегашните проучувања на поголем број научници, утврдени се разновидни петрографски и минеролошки видови на карпи кои се со различна структура и потекло. Карпите во мариовскиот дел се составени најмногу од: магматско, метаморфно и седиментно потекло, додека нивната старост е различна почнувајќи од пред Камбриум се до Квартер. Поголемиот дел од територијата на Мариово морфолошки и генетски и припаѓа на Пелагониската зона т.е на Пелагонискиот хорст – антиклинориум додека помал дел од источната страна и припаѓа на суб Вардарската зона. Од досегашните проучувања на Мариово се заклучува дека карпите што го образуваат регионот можат да се поделат на три литолошки серии и тоа: Гнајсеви, Шкрилци и Мермери и Мешана серија. Разновидноста и монументалноста на денудациските форми претставуваат исклучителен геоморфолошки феномен во мариовскиот предел, а истите може да најчесто да се видат во пределот на планината Нице. Овие форми се уникатни како според димензиите, така и според живописниот облик на микро-релјефните форми. Во мариовскиот дел се наоѓа Мелничката Пештера која е најдолгата, со лавиринтски пештерски канали во должина од 700м. Во нејзина близина се наоѓа, веројатно најзначајната пештера во Македонија, пештерата Провалата. Иако релативно мала по димензии, таа е единствената пештера во Македонија чии канали делумно се формирани од сулфурна киселина, при што како последица во пештерата се формирани гипсни украси.

Република Северна Македонија се наоѓа во процес на дефинирање на развојните економски сектори во кои може да се постигне успех, каде што ќе треба брзо да изгради и имплементира конкурентни туристички стратегии за раст, како независно, така и со поддршка на меѓународната заедница. Во овој контекст, туризмот се јавува како неизбежен сектор со неискористен потенцијал. Ова е последица на досегашната развојна политика на нашата држава, во која туризмот не е препознаен како развојна економска дејност. При изнаоѓање на нов идентитет и насоки на економски развој на руралните области како што е Мариово во Република Северна Македонија, реално е да се прифатат новите трендови во Европа и земјите кои веќе го поминале периодот на транзиција, приспособувајќи ја и дополнувајќи ја сегашната улога на селата и руралните области со разновидна понуда и воведување на туризмот како една од основните дејности. Поттикнувањето и поддршката со цел побрз развој на економските активности во руралните средини и развојот на човечките ресурси во областа на руралниот развој се од големо значење. Воспоставувањето добра соработка и зајакнувањето на социјалниот капитал, преку подигање на свеста за заштита на животната средина и одржливо користење на сите рурални ресурси во мариовскиот дел (природно, културно и историско наследство), во голема мера придонесуваат за развојот овој предел. Во моментот Република Македонија има само компаративни предности во туризмот, што значи дека има разновидна структура на туристичка понуда, територијата е блиска до традиционалните и нови туристички пазари, има долга историја и општа препознатливост, зачувани природни ресурси, релативно добри комуникации и голем човечки потенцијал. Процесот на трансформација на компаративните во конкурентни предности во македонскиот туризам се дел од целокупниот реформски процес, како и политичкиот однос кон туризмот како важен креатор на националната благосостојба. Нашата држава сè уште не инвестира доволно во руралниот развој. Државната администрација не е свесна за важноста на руралниот развој, а државната политика за рурален развој сè уште не остава доволно простор за афирмација и искористување на територијалните специфики, така што преку правилен избор на целта за поддршка, нивната максимална трансформација од ограничувања во развој, можностите за развој значително ќе се зголемат. Од клучно значење за развојот на македонската економија, а особено на целиот мариовски дел, е врската помеѓу

зачуваната природа и традиционалното сточарство, изразена преку високиот квалитет на сточарските производи и високиот биодиверзитет што го обезбедува ова екстензивно, локално производство

ЛИТЕРАТУРА

- Котески, Ц., Димитров, & Јаковлев, З. (2020). Услови за развој на руралниот туризам во Мариово, 20 години Пелагониски Културно – научни средби, Зборник на трудови 16, Новаци, Универзитет „Гоце Делчев“, Факултет за Туризам и бизнис логистика – Гевгелија
- Котески, Ц., Димитров, & Јаковлев, З. (2018). Картографско претставување на геолошката и геоморфолошката градба (тектониката) на Мариово и Раечка котлина како дел од сливот на Црна река, Пелагониски Културно – научни средби, Зборник на трудови 14, Новаци, Универзитет „Гоце Делчев“, Факултет за Туризам и бизнис логистика – Гевгелија
- Методијески, Д. (2012). Туризмот во руралните средини, Современост
- Bloom, J., & Boehnlein, D. (2016). Practical Permaculture: for Home Landscapes, Your Community, and the Whole Earth, Timber Press
- Douglas, N., & Derrett, R. (2019). Special Interest Tourism. Brisbane: John Wiley & Sons
- Kala, D., & Bagri, S. (2020). Global Opportunities and Challenges for Rural and Mountain Tourism, IGI Global
- Medojević, J., Milosavljević, S., & Punišić, M. (2011). Paradigms of rural tourism in Serbia in the function of village revitalization, Human geographies - Journal of studies and research in human geography
- Oriade, A., & Robinson, P. (2017). Rural Tourism and Enterprise: Management, Marketing and Sustainability, CABI
- Testra, R., Galati, A., Schifani, G., Di Trapani, A., & Migliore, G. (2019). Culinary Tourism Experiences in Agri-Tourism Destinations and Sustainable Consumption—Understanding Italian Tourists' Motivations, Department of Agricultural, Food and Forestry Sciences, University of Palermo